

SATU TINJAUAN RINGKAS TENTANG BUNYI-BUNYI VOKAL DALAM DIALEK NEGERI SEMBILAN

01. Kawasan Negeri Sembilan boleh dianggap sebagai satu kawasan yang mempunyai sifat-sifat yang tersendiri. Ia mempunyai sistem budaya yang berpola konsentris¹ dan dialek yang berbeza ciri-cirinya dari dialek Bahasa Melayu yang standard. Dari segi tradisi sejarah, dapat kita susuli bahawa budaya dan dialek Negeri Sembilan ini timbul dari pengaruh yang dibawa oleh orang-orang Minangkabau yang bermigrasi ke wilayah-wilayah negeri ini, dan telah bercampur-gaul dengan masyarakat tempatan sejak akhir abad yang kelima belas atau mungkin lebih awal dari itu.²

02. Pengaruh yang jelas sekali terdapat pada bahasa. Bentuk dialek Negeri Sembilan, terutama bunyi-bunyi vokalnya seakan-akan menyerupai ciri-ciri bunyi vokal dalam Bahasa Minangkabau. Tapi dialek Negeri Sembilan bukanlah dialek Bahasa Minangkabau. Ia mempunyai perbezaan-perbezaan yang amat jauh dari Bahasa Minangkabau, sebaliknya ia lebih banyak mempunyai persamaan dan lebih mirip kepada dialek Bahasa Melayu yang standard.

03. Bahasa pertuturan terdiri dari rentetan bunyi-bunyi yang dikeluarkan oleh alat artikulasi manusia. Ketika mengeluarkan bunyi itu, ia disertai pula dengan ragam-ragam atau atribusi-atribusi tertentu yang memberikan ciri tertentu pula kepada bunyi yang dihasilkan itu. Kelainan ciri pengwujudan bunyi inilah yang membezakan satu dialek dengan dialek yang lain bagi sesuatu bahasa.

04. Kelainan yang *significant* pada satu-satu dialek kerap kali terletak pada bunyi-bunyi vokalnya, kerana cara pengwujudan bunyi-bunyi vokal itu memang mudah. Secara relatif dapat kita katakan bunyi-bunyi vokal dapat dihasilkan dengan tidak membuat sekatan, hambatan atau rintangan kepada arus udara yang dipompakan dari paru-paru yang mengalir melalui rongga mulut ke bibir lalu keluar. Semasa mengwujudkan bunyi vokal itu, pita suara digetarkan. Dengan hal yang demikian, bunyi-bunyi vokal itu tentulah merupakan bunyi-bunyi bersuara yang lebih jelas, lebih lantang, dan lebih menonjol jika dibandingkan dengan bunyi-bunyi yang bukan vokal. Selanjutnya ia boleh pula memodifikasikan bunyi yang bukan vokal itu.

05. Dalam dialek Negeri Sembilan, bunyi vokal mempunyai puncak kelantangan yang nyata, sama ada ia berdiri sendiri sebagai sukukata atau jika ia hadir sebagai satu unsur di dalam rentetan bunyi-bunyi di dalam satu suku-

¹ Pola budaya bersistem *matrilineal* Adat Perpatih di mana lingkaran hubungan tiap-tiap individu bermula dari lingkaran yang kecil. Lihat Richard Winstedt: *The Malays A Cultural History*, (London: Routledge & Kegan Paul Ltd., 1961), 57-62.

² R.S. Hendon: *The Phonology and Morphology of Ulu Muar Malay*, (Department of Anthropology Yale University, 1966), "Introduction", xii.

kata. Bunyi vokal ini kedengaran lebih jelas lagi daripada bunyi-bunyi yang bukan vokal kerana ia mempunyai nilai kepanjangan yang tertentu dan nyaring.

06. Vokal

Dialek Negeri Sembilan mempunyai empat belas bunyi vokal. Bunyi-bunyi vokal ini dapat dibahagikan kepada dua jenis, iaitu:

- (i) Vokal tulin
- (ii) Vokal yang dinasalkan

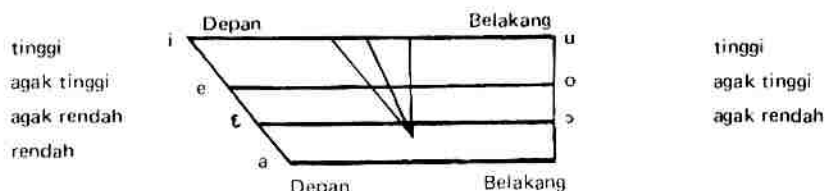
07. Vokal Tulin

Vokal tulin adalah bunyi-bunyi vokal yang distinktif. Bunyi-bunyi ini dapat digolongkan mengikut pertimbangan iaitu bahagian lidah yang mana – *depan*, *tengah*, atau *belakang*, dan kedudukan lidah yang bagaimana – *tinggi*, *agak tinggi*, *agak rendah*, atau *rendah*, di dalam rongga oral semasa bunyi vokal itu dihasilkan. Berdasarkan bahagian lidah yang berperanan dan kedudukan lidah yang terlibat ini, kita golongkan bunyi-bunyi vokal itu kepada dua golongan yang besar, iaitu:

- (i) Vokal depan
- (ii) Vokal belakang

CARTA 1

Bunyi-bunyi Vokal Tulin Dalam Dialek Negeri Sembilan

08. Vokal Depan

Golongan ini dipanggil vokal depan kerana bahagian depan lidah berperanan dalam penghasilannya. Vokal depan dapat direalisasikan secara berikut:

Realisasi

Keterangan

Fonetik

[i]

tinggi, tak bundar, seperti vokal kardinal yang pertama. Misalnya V¹ dan V² dalam [gigi] 'gigi'.

[e]	agak tinggi, tak bundar, seperti vokal kardinal yang kedua. Misalnya V ¹ dan V ² dalam [Zeke] 'ekar'.
[ɛ]	agak rendah, tak bundar, seperti vokal kardinal yang ketiga. Misalnya V ¹ dalam [ʔɛɪɔʔ] 'elok'.
[a]	rendah, tak bundar, seperti vokal kardinal keempat. Misalnya V di dalam [kaw] 'engkau'.

09 Vokal Belakang

Sistem bunyi vokal dialek ini dapat dianggap simetris (*symmetrical*). Di samping empat bunyi vokal depan, ada pula tiga bunyi vokal belakang. Mereka dikatakan vokal belakang kerana dalam pengwujudannya bahagian belakang lidah yang berperanan. Bunyi-bunyi vokal belakang itu dapat di-realisasikan sebagai berikut:

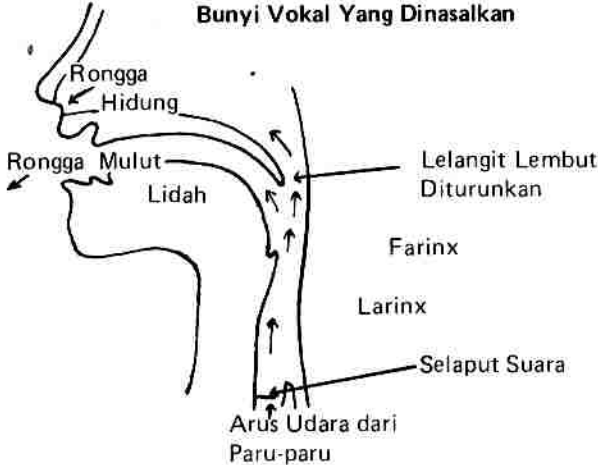
Realisasi	Keterangan
Fonetik	
[ɔ]	agak rendah, bundar, seperti vokal kardinal yang keenam. Misalnya V ¹ dan V ² dalam [koto] 'kota'.
[o]	agak tinggi, bundar, seperti vokal kardinal yang ketujuh. Misalnya V ² dalam [timbon] 'timbun'.
[u]	tinggi, bundar, seperti vokal kardinal yang kedelapan. Misalnya V ² dalam [labu] 'buah labu'.

10. Vokal Yang Dinasalkan

Vokal yang dinasalkan adalah bunyi-bunyi vokal yang tidak distinktif. Penghasilan bunyi vokal yang dinasalkan ini sama juga dengan cara menghasilkan bunyi-bunyi vokal tulin di atas tadi. Tapi, jika bunyi-bunyi vokal tulin dihasilkan dengan menaikkan lelangit lembut ke atas dan menutup jalan udara ke rongga hidung, untuk menghasilkan bunyi-bunyi vokal yang dinasalkan lelangit lembut diturunkan. Dengan hal yang demikian, udara yang dipompa dari paru-paru itu akan keluar melalui rongga oral dan juga rongga nasal.

CARTA 2

Kedudukan Lelangit Lembut Semasa Menghasilkan Bunyi Vokal Yang Dinasalkan

11. Bunyi vokal yang dinasalkan biasa terdapat pada distribusi yang berikut:

(i) Dalam pola CVC (V), jika vokal itu mengikuti konsonan nasal, contohnya:

[mānō]	'mana'
[nām]	'enam'

(ii) Dalam pola CVV (C), jika konsonan di awal kata itu konsonan nasal, rentetan vokal yang mengikutinya adalah dinasalkan, contohnya:

[mūaʔ]	'muak, jemu'
[māū]	'mahu'
[nāēʔ]	'naik'

(iii) Dalam pola CVCV (C), jika konsonan pertama itu konsonan nasal dan konsonan yang kedua itu separuh vokal atau frikatif glotal tak bersuara [h], contohnya:

[māhā]	'mahal'
[nāwō]	'nyawa'

(iv) Dalam pola CVVC, jika vokal yang kedua itu [e] dan konsonan kedua bunyi lateral, maka bunyi lateral itu dileburkan dan vokal [e] dinasalkan, contohnya:

[kaē]	'kail'
[māē]	'Ismail' (nama orang)

(v) Vokal dalam setengah-setengah kata pinjaman dari Bahasa Arab, contohnya:

[saʔāt]	'saat' (waktu) atau
	'Saad' (nama orang)
[ʔāl mū]	'ilmu'
[ʔāʔp=]	'aib'

(vi) Vokal dalam setengah-setengah kata pinjaman dari Bahasa Cina, contohnya:

[seʔisē]	'sinseh' (tabib Cina)
[pəpiā]	'popia'

12. Vokal Tengah

Vokal tengah [ə] boleh dianggap tidak ada di dalam dialek Negeri Sembilan. Biasanya vokal tengah ini diwujudkan sebagai vokal [] iaitu vokal belakang agak rendah, bundar, seperti vokal kardinal yang keenam. Jika di awal kata, biasanya vokal tengah ini dihilangkan saja, contohnya:

[bəndə]	'benda'
[səməʔ]	'semak'
[məʔ]	'emak'
[mpat=]	'empat'

13. Vokal Dalam Sukukata

Pola yang biasa bagi dialek ini ialah kebanyakan kata-katanya terdiri dari dua sukukata. Tiap-tiap sukukata itu ditandai oleh satu vokal sebagai puncak kelantangannya (*nukles*). Jika sesuatu kata itu terdiri lebih dari dua sukukata, kerap kali berlaku proses perubahan dan modifikasi pada rentetan bunyi-bunyi dalam kata itu. Di antara proses modifikasi itu ialah:

- (i) Proses peleburan vokal
- (ii) Proses penghilangan vokal.

14. Proses Peleburan Vokal

Dialek ini berkecenderungan kepada pola dua sukukata. Jika sesuatu kata itu terdiri lebih dari dua sukukata, untuk menjadikannya dua sukukata atau supaya ia mempunyai nilai, ukuran dan tempo yang sama dengan dua sukukata, maka berlakulah proses peleburan atau penyebatian dua vokal menjadi satu vokal dengan satu puncak kelantangan saja, contohnya:

[sɛkə]	'seekor'
[səʔəŋ]	'seorang'
[sɛlə]	'seela'

15. Proses Penghilangan Vokal

Contohnya:

[bɔ̃i]	'berdiri'
[bɔ̃ɔmpat=]	'berempat'
[mɔ̃gā]	'mengail'
[pɔ̃mālɛh]	'pemalas'

16. Rentetan Vokal

Kata yang terdiri dari dua suku kata itu setengahnya dipendekkan lagi pengucapannya dengan menggugurkan konsonan di dalam — VCV. Oleh itu terjadilah rentetan dua vokal, contohnya:

[juɔ]	'juga' atau
[juɔ:]	'juga', 'jua'
[lai]	'lagi'
[māi]	'mari'
[poi]	'pergi'

Rentetan dua vokal ini bukanlah diftong, walaupun kadang-kadang terdengar olah-olah ada geloncoran dari vokal yang pertama menuju ke vokal yang kedua. Kedua-dua vokal itu mempunyai puncak kelantangan masing-masing semasa pengwujudannya.

17. Vokal [ɛ] Menjadi Pengganti -nya

Dalam dialek Negeri Sembilan, akhiran atau kataganti-nya, kerap digantikan oleh [ɛ] saja, contohnya:

[dɛʔɛ]	'olehnya'
[ʔagaʔ]	'agaknya'

18. Vokal [ā] Menjadi Pengganti -lah

Kadang-kadang kita terdengar pemakaian sebagai pengganti partikel *lah*, contohnya:

[ʔambiʔā]	'ambillah'
[nantɪʔā]	'nantilah'

Walau bagaimanapun, untuk penegasan, -lah dipakai juga.

19. Latihan

Berikut ini saya tuliskan *expression* kata-kata dari Daftar Swadesh (100 perkataan) di dalam dialek Negeri Sembilan. Cubalah anggap kata-kata dalam Daftar Swadesh itu sebagai "*content*," *saja*, *sedangkan* "*expression*," nya dibuat untuk latihan sebutan di dalam dialek Negeri Sembilan.

Expression	Content	Expression	Content
1. [sɛ]		2. [2ɛkaw]	
[2ɛ sɛ]	'aku'	[kaw]	'engkau'
[sajɔ]			
3. [kitɔ]	'kita'	4. [2inĩ]	'ini'
5. [2itu]	'itu'	6. [sɛpɔ]	'siapa'
7. [2apɔ]	'apa'	8. [sumɔ]	'semua'
9. [ban̩a2]	'banyak'	10. [satu]	'satu'
11. [duɔ]	'dua'	12. [bɔsa]	'besar'
13. [panjɔŋ]	'panjang'	14. [kɔci2]	'kecil'
15. [pɔmpuan]	'perempuan'	16. [lakilaki]	'laki-laki'
17. [2ɔʃar]	'orang'	18. [2ikan]	'ikan'
19. [buʃɔŋ]	'burung'	20. [2anʃiŋ]	'anjing'
21. [kutu]	'kutu'	22. [pɔkɔ2]	'pohon'
23. [bɔŋɛh]	'benih'	24. [daon]	'daun'
25. [2aka]	'akar'	26. [kulit=pɔkɔ2]	'kulit pohon'
27. [kulit=]	'kulit'	28. [dagiŋ]	'daging'
29. [daʃah]	'darah'	30. [tulaŋ]	'tulang'
31. [lɔma2]	'lemak'	32. [tɔlo]	'telur'
33. [tando2]	'tanduk'	34. [2ɛkɔ]	'ekor'
35. [bulu]	'bulu'	36. [ʃambut=]	'rambut'
37. [kpalaɔ]	'kepala'	38. [tliŋɔ]	'telinga'
39. [māto]	'mata'	40. [mūlot=]	'mulut'
41. [hidon]	'hidung'	42. [gigi]	'gigi'
43. [lidah]	'lidah'	44. [ɛaka]	'cakar'
45. [kaki]	'kaki'	46. [lutot=]	'lutut'
47. [tan̩an]	'tangan'	48. [pɔʃot=]	'perut'
49. [lɛhɛ]	'leher'	50. [susu]	'susu'
51. [ʃanton]	'jantung'	52. [(h)ati]	'hati'
53. [mīnōm]	'minum'	54. [mākan]	'makan'
[mīnām]	'minum'		
55. [giget=]	'gigit'	56. [li(h)at=]	'lihat'
57. [dɔŋā]	'dengar'	58. [tau]	'tahu'
59. [tido]	'tidur'	60. [māti]	'mati'
61. [bɔɔnāŋ]	'berenang'	62. [tɔɔbaŋ]	'terbang'
63. [bʃalaŋ]	'berjalan'	64. [datan]	'datang'
65. [bbaxiŋ]	'berbaring'	66. [dudo2]	'duduk'
67. [bdiʃi]	'berdiri'	68. [bɔʃi]	'beri'
69. [bkato]	'berkata'	70. [2asap=]	'asap'
71. [bulan]	'bulan'	72. [bintan]	'bintang'
73. [2ae]	'air'	74. [(h)ujan]	'hujan'
75. [batu]	'batu'	76. [pase]	'pasir'
77. [tanāh]	'tanah'	78. [2awan]	'awan'
79. [mātoʃxi]	'matahari'	80. [2api]	'api'
81. [2abu]	'abu'	82. [mɛʃah]	'merah'

Expression	Content	Expression	Content
83. [(h)ijāu]	'hijau'	84. [kunēŋ]	'kuning'
85. [puteh]	'putih'	86. [(h)itam]	'hitam'
87. [mālam]	'malam'	88. [panēh]	'panas'
89. [sɔjoɔ]	'dingin'	90. [pɔnɔh]	'penuh'
91. [baɣu]	'baru'	92. [baeɔ]	'baik'
93. [bulɛɔ]	'bulat'	94. [kɔɣiŋ]	'kering'
95. [tidaɔ]	'tidak'	96. [bunɔh]	'bunuh'
97. [tbaka]	'terbakar'	98. [jalan]	'jalan'
99. [gunɔŋ]	'gunung'	100. [nāmɔ]	'nama'

Peringatan

Data mengenai dialek Negeri Sembilan dalam tulisan ini didasarkan atas pola pertuturan yang umum penduduk-penduduk di beberapa buah desa tempat penulis pernah tinggal dan bertugas beberapa waktu dulu. Di antaranya ialah di Daerah Jelevu, Kuala Pilah dan Seremban.

BIBLIOGRAFI

- Harimurti Kridaleksana, Perhitungan Leksikostatistik — Daftar Swadesh (100 perkataan), *Madjallah Ilmu-ilmu Sastera Indonesia*, 327-328.
- Hendon, R.S., 1966, *The Phonology and Morphology of Ulu Muar Malay*, Department of Anthropology, Yale University, 1-7.
- Hockett, C.F., 1969, *A Course in Modern Linguistics*, The Macmillan Company, New York, 77-83.
- Lutfi Abas, Drs., 1970, *Linguistik Deskriptif dan Nahu Bahasa Melayu*, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 44-54, 103-145.
- Robins, R.H., 1970, *General Linguistics An Introductory Survey*, Longmans, London, 76-160.
- Samsuri, 1972, *Bahasa dan Ilmu Bahasa dan Fonoloji*, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur, 95-105.
- Winstedt, R., 1961, *The Malays A Cultural History*, Routledge & Kegan Paul Ltd., London, 57-62.
- Yunus Maris, 1966, *The Malay Sound System*, University of Malaya, Kuala Lumpur, 1-86.